

JEZIKOVNA ODZIVANJA V POSAMEZNIH ŽIVLJENJSKIH POLOŽAJIH IN V DOLOČENIH SOCIALNIH OKOLJIH

Brega Pogorelec

SLOVENSKO JEZIKOSLOVJE IN SLOVENSKA ETNOLOGIJA: KAKO V PRIHODNJE?

Jezik je glavno človekovo izrazilo. Z njim izražamo svoj odnos do sveta in soljudi, lastno projekcijo sveta, čustva; z jezikom človek ureja medsebojna razmerja, tudi z izrazi podrejanja in nadrejenosti in narobe in išče oblike za izražanje sodobnejših vsebin teh razmerij. V sodobni jezikovni obliki je zaradi človekovega spomina zavedno ali nezavedno zmeraj tudi minula izkušnja, spoznanje, odnos in prav zaradi tega je bilo za jezik povedano, da ni samo sredstvo sporazumevanja, ampak tudi zakladnica duha. Proučevanje jezika, zlasti še jezikovnih navad pri ubesedovanju govornih in pisnih besedil je za razumevanje našega načina življenja zato ključnega pomena. To najpopolnejše, najbolj kompleksno in zato mnogoplastno človekovo izrazilo skušajo spoznati različne znanstvene discipline. Po navadi proučujejo bodisi sporočanje v celoti — bodisi posamezne faze v komunikacijskem procesu; v novejšem času čedalje bolj upoštevajo tudi nejezikovne dejavnike, kakor so socialna in psihološka dispozicija govorca, poslušalca, okoliščine, ki vplivajo na govor zunaj njiju dveh. Pri tem se še zmeraj nadaljuje delo osrednjih, klasičnih disciplin jezikoslovja, ki se ukvarjajo s sistemom jezika, njegovim ustrojem in izraznimi možnostmi, pa tudi z uresničevanjem teh možnosti in besedilih. Take discipline so: opis jezika v sočasnem prerezu (knjižni jezik, dialektologija), v zgodovinskem pojasnjevanju pojavov (zgodovinska slovnica), etimologija in onomastika. K tem usmeritvam sodi od dvajsetih let tega stoletja sistematično raziskovanje zvrstnosti (pri nas nekako od šestdesetih let) in študij vpliva zunajjezikovnih dejavnikov zlasti na zgodovino knjižnega jezika.

V klasični spoznavni usmeritvi se je slovensko jezikoslovje srečevalo z etnologijo preko folkloristike pri stilistiki ljudskega ustvarjanja (ta je tudi z jezikoslovnega stališča videla navadno predvsem pesništvo, ne pa v enako intenzivni meri tudi proze, različnih oblik malih besedil itd.), zanemarjeno je bilo pa vse široko področje naumetnostnega ustvarjanja. Predvsem izolirana pomoč etnologije je značilna in koristna pri historični slovnici in onomastiki, tudi etimologiji (in obratno, seveda predvsem pri razkrivanju starega izročila, prim. Bezlajevo etimologijo besede *iri*). Novejše jezikoslovne usmeritve so poudarile tudi širši antropološki vidik človekove komunikacije, saj so potisnile v ospredje ne le jezik in besedilo, ampak prav tako avtorja, govorca in njegovega sogovornika. S stališča jezikoslovja se je to zgodilo najprej pri ugotavljanju okoliščin, ki pri nas določajo izbiro zvrsti (kot delnih sestavov slovenskega jezika) in ob tem seveda kanala, čedalje bolj pa tudi že pri preučevanju neposrednih in posrednih okoliščin, ki so povezane z besedili. Pod neposrednimi okoliščinami so razumljeni zunanji dejavniki, medtem ko z izrazom posredni dejavniki poimenujem zgodovinsko izkušnjo, navade in podobno, ki imajo pri oddajanju in sprejemanju občutno vlogo tako pri denotaciji kakor pri konotaciji. Prav tu prihaja do nujnega stika strok: z dosedanjim vedenjem jezikoslovja na primer ni mogoče zanesljivo pojasniti, kakšna je na primer vloga nejezikovnih kodov mimike in kretanj zlasti pri govornem izražanju, prav tako je potrebna globlja razlaga tudi pri konotativnem prepoznavanju sporočil. Za vedo o slovenskem jeziku bo pri tem pomembno, da bo tudi etnologu za izhodišče slovenski človek v svojem kulturnem okolju, vendar ne več v posebnostih, ampak v celoti bivanjskih razsežnosti, približno tako, kot razumemo novi koncept etnološke vede, zajet v programu Raziskovanja načina življenja Slovencev.

To novo pojmovanje jezika je v naši etnografiji okvirno prikazano v deseti vprašalnici Etnološke topografije slovenskega ozemlja. Tu so v izhodiščih okvirno upoštevana stališča sodobnega jezikoslovja, v konkretnem delu, v sami vprašalnici pa načeta vprašanja, ki zadevajo natančneje v izbiro izraznih sredstev v različnih položajih komuniciranja, tako da bi po tej vprašalnici zbrano gradivo vsaj deloma omogočalo tudi preiskavo po Jakobsonovi novejši razvrstitvi kriterijev zvrstnosti za posamezna besedila (poleg referenčne funkcije s kulturnim in zgodovinskim okoljem upošteva ta še čustvene in vplivajske razsežnosti sporočanja, medosebno zvezo pri govoru (fatična funkcija) in seveda estetski kriterij, pri vsem pa nas zanimajo seveda tudi metajezikovni vidiki (izbira sredstev). Etnološka vprašalnica je pokazala in deloma že utrla pot potrebnemu skupnemu spoznavanju, čeprav se na zunaj še ni mogla ogniti značilnemu prijemu, ki ob interdisciplinarnosti za zdaj praviloma podredi drugo stroko ciljem in izhodiščem lastne stroke. Prednost omenjene topografske vprašalnice pred nakazanimi vidiki v klasičnem jezikoslovju je v tem, da je za izhodišče svoje topografije uporabila teoretsko ozadje sodobnega (tudi slovenskega) jezikoslovja, in sicer v treh smereh: v osnovni de Saussurovi delitvi na sistem in govorico/besedila, v pojmovanju zvrstnosti, znotraj katere predstavlja klasična dialektologija le eno od govornih zvrsti, v pojmovanju torej, ki briše mejo med klasično dialektologijo in opisom/teorijo knjižnega jezika. Sprejela pa je tudi nekatere sodobne metode in spoznanja sociolingvistike. Pri takem interdisciplinarnem delu — značilno je mutatis

BREDA POGORELEC

dr., izr. prof., PZE za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Ljubljana

mutandis tudi za antropologijo — posamezen strokovnjak potencira osnovni zorni kot svoje stroke, že v izhodiščih se marsikaj pokaže, da spoznanja posameznih strok niso enakovredno in v enaki meri kritično pritegnjena, vidik druge storke je često zanemarjen, to pa pelje v skrajnem primeru do zaprtosti stroke same vase in kaj lahko tudi do enostranskih, samovoljnih ocen.

Resnično interdisciplinarno sodelovanje etnologa in jezikoslovca vidim zato v skupnem načrtovanju ciljev in jasni določitvi tako jezikoslovnih in etnoloških, kakor tudi socioloških izhodišč, metode, ki seveda vključuje tudi ovrednotenje ciljev. Tako bo mogoče pripeljati do sinteze izhodišč pri zbiranju gradiva (pri tem bo seveda za vsako stroko ostalo tudi dovolj specifičnega), pa tudi pri metodi zliivanja delnih raziskav v skupno spoznanje. Poskus, kako bi našli učinkovito pot v takšno skupno raziskovanje istih pojavov, opravljamo ravnokar na katedri za slovenski knjižni jezik, kjer se ukvarjamo tudi z vrstnostjo in stilistiko, pa tudi s socio- in psiholingvistikom. Iz spoznanja teh ved in ob stilistiki besedil smo se odločili za raziskave jezikovnih prvin s posebno funkcijo. V tem okviru poteka raziskava Jezikoslovna in nejezikovna odzivanja ljudi v različnih socialnih položajih — seveda na omejenem geografskem prostoru. Gradivo je prikazalo zanimivo tipološko podobo tako imenovanih malih besedil pozdrava in odzdrava in ob upoštevanju znanih socialnih dejavnikov pokazalo na jezikovne navade in ustvarjalnost, pri tem pa tudi na zametek oblikovanja oziroma vzpostavljanja odnosov.

Izkušnje pri tem delu so pokazale, da je treba s takim delom nadaljevati, koristno pa bi bilo, če bi jezikoslovci in etnologi opazovali jezik v vsakdanjih razsežnostih in za praznik, torej v neumetnostnih in umetnostnih besedilih. Zastavitev naloge, zbiranje gradiva in obdelava, predvsem pa končna sinteza naj bi hkrati vsebovali vidik jezikoslovca (tu se zaradi narave posvetovanja omejujem) in vidik etnologa, vendar ne kot seštevek dveh pogledov (čeprav ostajajo pri zbiranju in pri gradivu nekateri elementi specifični, npr. ustroj jezika, govorica gibov, kretenj, mimike itd.), ampak prežeta v skupnih spoznavnih ciljih, upoštevaje v jezikovnem delu teoretske podstave jezikoslovja, pri etnologiji pa seveda etnološke. Raziskovanje naj bi začelo z zbiranjem gradiva in popisom okoliščin nastajanja, še posebej regionalnih, ki so v naši dialektalni razčlenjenosti izredno pomembno dejstvo. Tak pristop je drugačen od naše dosedanje klasične dialektologije, čeprav je ne izključuje. Pogoj za uspešnost takšnega skupnega pristopa je seveda načrtnost dela v samem začetku in dejavna želja po celovitem spoznanju.

Ivan Zvonar

LINGVISTIČKI ASPEKTI ODREĐENJA I RAZGRANIČENJA USMENOG KNJIŽEVNOG STVARALAŠTVA U ODNOSU NA ETNOGRAFIJU

Odredujući mjesto i smisao čovjeka u cjelokupnoj živoj prirodi, Marx, između ostalog, kaže: "Čovjek je neposredno prirodno biće. Kao prirodno biće, i kao živo prirodno biće, on je opskrbljen djelomično prirodnim životnim snagama, on je **djelatno** prirodno biće."(1)

Ali čovjek je ujedno tjelesno, osjetilno, predmetno biće koje trpi, a budući da je biće koje osjeća svoje patnje, on je **strastveno** biće.

"Strast, passion, čovjekova je bitna snaga **koja teži** prema svom predmetu."(2)

Polaznom odrednicom, koja čovjeka izdvaja iz cjelokupne žive prirode, Marx smatra njegovu **svjesnu djelatnost**.

"**Svjesna životna djelatnost** razlikuje čovjeka neposredno od životinjske životne djelatnosti. On je upravo samo na taj način generičko (stvaralačko) biće (...)

Životinja oblikuje samo po mjeri i potrebi vrste kojoj ona pripada, a čovjek znade proizvoditi prema mjeri svake vrste i znade svuda dati predmetu inherentnu mjeru; zato čovjek oblikuje i prema zakonima ljepote."(3)

Ovi citati na jedan osebujan način otkrivaju i Marxovo shvaćanje umjetnosti kao **specifičnog oblika** proizvodnje i prisvajanja svijeta.

Dug je, međutim, bio put našeg pretka od vremena kad se osovio na dvije noge do trenutka u kojem je uočio da su štap ili kamen određena oblika prikladniji za neku radnu operaciju od drugog štapa ili kamena.

Sam izbor pojedinih predmeta za obavljanje predviđenih radnji uključuje zahtjev da se na kamen ili na štap misli kao na oruđe. Čovjek je, dakle, u svom razvoju dostigao fazu **homo sapiensa** koja će od tog momenta sve češće naglašavati i njegovu novu komponentu, komponentu **homo fabera**.

IVAN ZVONAR

mag. književnosti, prosvjetni savjetnik, Varaždin